

811.163.41'35"14"

811.163.41'282"14"

091(=163.41)"14"

<https://doi.org/10.18485/sj.2023.28.1.5>

ВЛАДИМИР Р. ПОЛОМАЦ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 18.10.2022.
Прихваћен: 13.12.2022.

СРПСКИ КАО ДИПЛОМАТСКИ ЈЕЗИК НА ПОРТИ КРАЈЕМ XV ВЕКА:

На примеру писма султана Бајазита II угарском краљу
Матији Корвину

У предмету рада налази се филолошка анализа писма турског султана Бајазита II угарском краљу Матији Корвину (2. I 1487, Једрене), једног од ретких непосредних сведочанстава употребе српског језика у дипломатској преписци упућеној са Порте у Угарску током XV века. Поред издања текста писма у оригиналној графици, у раду се доносе и најважније графициско-правописне и језичке одлике писма, као и поређење са писмима султана Бајазита II Дубровнику. Анализа графиције и правописа показала је да у писму преовлађују одлике рашког правописа, уз присуство мањег броја ресавских црта, што је карактеристично и за главнину писама Бајазита II Дубровнику. Најважније језичке одлике упућују на закључак да је српски језик писма изграђен на основици југоисточног српског дијалекта XV века, о чему сведоче примери екавизма у низу категорија карактеристичних за савремене косовско-ресавске и/или призренско-јужноморавске говоре, примери вокала /a/ < /ǎ/, /y/ < вокалног /л/, /o/ < /л/ на крају слога, као и примери аналитичких тенденција у деklinацији. У писму су забележени и примери вокала /e/ и /o/ < /ǎ/ који могу упућивати на утицај призренско-јужноморавских говора из српско-македонског пограничја или на лексикализоване македонизме пореклом из српскословенског језика. Неколико језичких црта, међу којима је посебно занимљива фреквентна употреба партиципа претерита

* v.polomac@filum.kg.ac.rs

активног у функцији самосталног предиката (герунда), упућује на то да је писар познавао српскословенску норму. Подударност најважнијих одлика овога писма са неколико писама Бајазита II Дубровнику с краја девете деценије XV века потврђује закључак И. Биљарског да је писмо упућено угарском краљу Матији Корвину, а не његовом наследнику Владиславу II.

Кључне речи: српски језик, дипломатски језик, султан Бајазит II, краљ Матија Корвин, XV век, Порта, Угарска, југоисточни српски дијалекат XV века, косовско-ресавски дијалекат, призренско-јужноморавски дијалекат.

1. УВОД

О вишејезичности на османском двору током XV и XVI века сведоче нам не само бројни подаци средњовековних европских путописаца и хроничара (уп. Костић 1924: 9–10, 11–13, Столц 1984–1985: 747–748, Маринковић 2010: 282), већ и релативно обимна сачувана писменост из овога периода. Међу рукописима писаним арапским писмом посебно место заузима четворојезични (арапско-персијско-грчко-српски) конверзацијски приручник за учење страних језика (вероватно из друге половине XV века) који представља занимљиво сведочанство о томе да су се у овоме периоду на османском двору поред арапског и персијског употребљавали и грчки и српски језик (уп. само Лефелт и др. 1989, Маринковић 2010, Накаш 2016: 277–281). Сачувана ћириличка грађа упућује на то да се српски на османском двору најчешће користио у функцији дипломатског језика у преписци турских султана и високих дворских званичника са Дубровником (уп. само Лутовац Казновац 2019), док мањи број сачуваних докумената сведочи о дипломатским односима са Русијом (уп. Лавров 1895, Унбегаун 1975, Лефелт 2000) и Угарском. Међу дипломатском преписком угарског и османског двора више је сачуваних докумената који су упућивани из Угарске у Турску него обрнуто: поред писма краља Матије Корвина султану Бајазиту II о примирју на граници (25. VI 1487) и писма његовог дворског судије и ердељског војводе Стефана Баторија турском војном заповеднику Али-бегу Михалоглуу (1. мај 1483) (уп. само Поломац 2021а), из XV века је сачувано и пет писама која је у име краља Матије Корвина султану Бајазиту II и Али-бегу Михалоглуу током 1482. и 1483. године слао српски деспот Вук Гргуревић (уп. само Поломац 2021б). Из XVI века немамо сачуваних писама упућених османском двору, већ само неколико писама турским обласним заповедницима (в. Поломац 2020, Исаиловић/Крстић 2015: 8), као и мировни уговор између Угарске и Турске закључен 1519. године (в. Исаиловић/Крстић 2015: 9–10). Из супротног смера сачувана су два писма султана Бајазита II, писмо краљу Матији Корвину из 1487. године које се налази у предмету овога рада, писмо (мировни уговор) краљу Владиславу II из 1498. године (в. Годинка 1929), текст мировног уговора који је 1519. године султан Селим I упутио угарском краљу

Лудовику (в. Накаш 2017), као и више писама турских обласних заповедника упућених на угарску страну током XVI века (в. Ивић 1909, Поломац 2018). Већ и сама околност да писмо султана Бајазита II угарском краљу Матији Корвину представља једно од само два сачувана писма на српском језику упућена угарском двору у XV веку, довољно говори о његовом значају за историју српске средњовековне световне писмености. Детаљније истраживање неопходно је и због тога што овом писму до сада није посвећена посебна научна пажња. Најстарији помен овога писма налазимо у Ферон/Батаљини 1893: 260. Каталошки опис и фотографија наведени су у Џурова и др. 1985: 188–189. Издање текста у оригиналној графици заједно са дипломатичким, просопографским и термилошким коментарима дато је у Биљарски 1997, док је у Биљарски 2000 додат и превод писма на француски језик. Бајазитово писмо Матији Корвину није обухваћено досадашњим филолошким истраживањима султанских аката на српском језику (уп. Столц 1984–1985, Накаш 2017, Лутовац Казновац 2019). Наш рад примарно је мотивисан жељом да се текст писма приреди у оригиналној графици уз пратећи коментар, као и да се графицике, правописне и језичке одлике писма истраже у контексту досадашњих сазнања о употреби српског језика и ћирилице у канцеларији султана Бајазита II (према Лутовац Казновац 2019).

2. ТЕКСТ И ФИЛОЛОШКИ КОМЕНТАР

Писмо се чува у Апостолској библиотеци у Ватикану у збирци *Manoscritti Ottoboniani greci* под бројем 469В. Фотографија писма објављена је у Џурова и др. 1985 (бр. СXXXI), а данас је доступна и преко дигиталне колекције Ватиканске библиотеке на линку https://digi.vatlib.it/view/MSS_Ott.gr.469.pt.B. Опис рукописа и основне информације о писму, правопису и језику наводе се у Џурова и др. 1985: 188:

„1 свитък, слепен от четири листа хартия, водният знак не личи (свитъкът е подлепян допълнително), 1020 x 240 мм, текстово поле 890 x 190 мм, разлиновка 1+1, общо 65 реда, над тях султански подпис. Пази се в рамка между две пластмасови прозрачни плочи. Писмо: кирилица, делови бързопис, черно мастило; султанският потпис – арабица (завързан). *Правопис и език*: двуеров, безюсов сръбски правопис с някои непоследователности; несистемни ударения.”

На основу султановог потписа (тугре) (тур. Bayezid bin Mehmed han muzaffer daima; срп. Бајазит, син Мехмед хана, вечно победоносан) и интитулације у самоме писму: ми сѣлтѣ ваѣзѣ хѣ (1. ред) неспорна је идентификација султана Бајазита II као адресанта писма. Другачије стоји са адресатом писма и временом настанка. Из самога текста сазнајемо само да је писмо упућено краљу ђгѣкомѣ · и ѣѣкомѣ · и инѣ зѣлѣѣ (2. ред), али не и његово име. Из текста

сазнајемо и да је писмо писано 2. јануара¹ у данашњем турском граду Једрену (грч. Αδριανούπολη, стсрп. Дренополе, уп. РЈА IV: 560): писъ месеца генара ·ѳ· дѧ ·ѧ Дренополю 64–65, али не и у којој години. У Џурова и др. 1985: 188 наведено је да је писмо упућено угарском краљу Владиславу II 1492. године, али без навођења аргумената за овакав закључак. Датирање писма и идентификовање адресата детаљније је размотрено у Биљарски 1997: 61–65. На основу детаљне историјске анализе околности у којима је писмо настало, а посебно имајући у виду да је повод за његов настанак убиство Дмитра Јакшића, српског властелина у служби Матије Корвина, датирано 6. новембром 1486, И. Биљарски (1997: 65) закључује како је писмо издато неколико месеци након овога догађаја – 2. јануара 1487. године, те самим тим одређује и угарског краља Матију Корвина као његовог адресата, што потврђује и наша филолошка анализа проведена у даљем раду (в. детаљније у т. 5).

Текст писма у оригиналној графици²:

ми сѣтѧ багази хѧ · милоѣиѡ · вѡжнѣю · велики · и сѣни ца · пишемъ · вѣломѡ · и [2
 ѡзмѡномѡ поглавию · краљу ѡгѣкомѡ · и ѡкомѡ · и инѣ зѣлѧ · братѡ нашѣмъ [3 ѡлюбимомѡ · и
 пѡтеномѡ · и родѡ прѣдрагомѡ · послалѡ радотѡ и веселие [4 по тѣ ведомѡ да не кралѣтѡвѡ ви · сѣда
 ѡ вѡсѡсѡга гѡра · слѡге и кѡлава ца[5ства ми кендера лѡне дошѡ · и книги донесѡ · такѡ казѡю ·
 пѡ гѡде пѡкѡ[6нсара кралѣтѡвѡ (!) ти · ѡдѡне пеши · и кѡници сѡврѡши се · сѡ имѡ ванѡ [7 и сѡ
 фичѡ ванѡ · дошѡши ѡ вѡснѣ · нашѣ неколико ѡаха пленѣ · а неколико [8 ѡ и сѣли · а неколико ѡ сѡ
 кѡнѣми и з дѡцѡми · и сѡ иманиѣ кѡпѣ отерали и ѡ[9вели · и дрѡгѡвѡ ѡ некое градове · влаѣтеле ·
 кѡи сѡгѡ носили жѡдѡ · [10 а ѡздаюки се · ѡ мирѡ · и ѡ ѡлюбѡ · кѡнѣ не мѡго намѡ · тѡре несѡгѡ носили
 орѡ[11 жѡна · како не било потреба · и ѡздаюки се тѡре ѡ не пѡво било мало · пѡ ва[12шега кралѣтѡвѡ
 вишерѡчене ванѡве · сѡ вѡкѡ ѡ некой клѡсѡрѡ дошѡ · и нашѣ [13 ѡдѡе засѡши · и ѡчѡни се вѡни рѡ ·
 ѡ знаменѣ (!) · и поглавиѣ · и именовѡ мно[14гѡ ѡдѡи се ѡзѡло · а неколико ѡ не загинѡло · ѡ ровѡна
 цаѣтѡвѡ ми веке две тѣ [15 цѡ не сѡтрѡдено · да ако не овѡзѡи рабѡтѡ лице и ѡзрѡ гѡдѡ пѡвѡсѡсѡка цѡ мѡ
 се пр[16лѡсѡчи · да онѡ вишерѡченѡ пѡвѡсѡ · ѡ вѡрѡтѡвѡ ви · ѡ пѡвѡсѡтѡво дошѡ · ц (!) не [17 доѡчно
 · и потребно било ѡ висѡте цаѣтѡвѡ мѡ чѡгѡ и пѡтѡтѡние мѡ не ѡчѡни[18ю · и вишерѡчѡни пѡвѡсѡ · по
 законѡ · и по подѡвѡно пѡвѡсѡсѡкомѡ дошѡ · и пѡ[19вѡсѡтѡво сѡврѡши · и ѡ цаѣтѡвѡ ми се прѡтѡи · и
 ѡдѡне се сѡ нѡ послѡ · сѡ чѡтѡ[20ю и почѡтѡнѣниѡ ѡправѡи · и до мѡдѡрѡве дошѡ · и прѡско нѡ вѡвѡда
 мѡ[21дѡрѡвѡ · и дрѡзи ѡдѡи сѡ нѡ заѡно излѡзѡ · сѡ чѡтѡно ѡ вѡрѡ ѡлѡзѡ · и пѡ[22вѡсѡсѡга близѡ
 тѡна доведѡ · ѡтѡле се вѡвѡда · и дрѡзи ѡдѡи · ѡакѡ на вѡ [23 сѡ сѡ вѡратѡли · пѡвѡсѡ сѡ сѡ вѡеѡ
 юнѡци отѡнѡвѡ · недѡ злоден · [24 кѡи не ѡ некое време · сѡ пѡвѡсѡрѡвѡ вишерѡченѡ · некое гѡдѡ
 ради мѡ [25 се досѡдило било · како не знаѡ пѡвѡсѡ и негѡвѡе слѡге · ѡ тѡ доба · вѡрѡ[26ме нашѡ
 злоден · зло ѡчѡни гѡ рѡни посѡе · жѡвѡта · негѡвѡва кѡнѡцѡ · [27 допѡвѡ · кѡ вѡжнѣномѡ хотѡнѡно
 премѡниѡ · гѡпѡ вѡгѡ · сѡврѡрѡви неѡвѡ и зѡло · [28 кѡ вѡ зна видѡимѡ · и невидѡимѡ · онѡ не томѡ и
 вѡдѡ како овѡ сѡ мѡѡе х[29тѡнѣниѡ · и сѡ мѡѡе знѡнѣниѡ · и сѡ мѡѡѡ заповѡтѡно · неѡгѡ ѡчѡнѡно · и т[30ко
 ми сабѡло кѡѡѡ се ѡпасѡю · и тако ми живѡи синове · и тако мѡ вѡрѡ кѡю [31 вѡрѡю · ѡ овѡзи рабѡтѡ

¹ У тексту писма првобитно је било написано ·ѳ· [12] али је онда од стране писара поправљено у ·ѳ· [2]. О овоме в. и Џурова и др. 1985: 188.

² Издање је приређено према следећим начелима: а) скраћенице и надредна слова задржани су према оригиналу, б) задржана је оригинална интерпункција, при чему је тачка донета на средини реда и одвојена белином од претходне речи, в) нису преношена савремена правописна правила о употреби великог слова, г) изостављени су акценатски знаци, д) очигледне писарске грешке означене су узвичником у угластим заградама, њ) нови ред је означен вертикалном цртом поред које је у експоненту број реда.

· ни једина хитротѣ ни зло поминѣние не¹³² љчинено ѿ цѣтва ми · ни ѿ моје гвѣд · ни ѿ клавѣ
 ни ѿ робина · ни ѿ инѣ¹³³ вѣтѣ люди цѣтва м¹³⁷ · ни једина хѣлвѣтѣ · ни хитротѣ не љчинена ·¹³⁴
 љ вѣтѣ цѣтва ми ни помано да овѣди рабвѣтѣ љчине · и пѣлисѣ итѣ¹³⁵ нѣ разоврѣ кѣва је рабвѣта
 вила · ере нисе хитротѣ ниѣна · ни је съ чѣ¹³⁶ ꙗе знаніе љчинено · и преге сѣмѣтѣи вѣне је книгѣ љписѣ
 послѣ цѣтвѣ м¹³⁷ · и тѣи книгѣ лицѣ послѣ кралетвѣ (!) ти · такѣ ни се мни · ерѣ како сѣ итѣ¹³⁸ нѣ
 разоврѣ пѣлисѣреве сѣдѣге и да сѣтѣ казади и вашемѣ кралетвѣ¹³⁹ ере не ѣ ниједна хитротѣ
 љчинена · сѣда овѣи наша тѣрана стѣ¹⁴⁰ ноше · на мѣрѣ · и на пѣвѣи клѣве · коѣ је вила љчинена
 мѣю нам¹⁴¹ · и тога¹⁴¹ и мира · и клѣве ради · крајиникѣ · заповетѣ и склавове цѣтва ми · послѣ¹⁴²
 тѣвѣдомѣно запрети · вашегѣ кралетвѣ владданію нѣко да не досѣ¹⁴³ дѣ · мѣ и признавѣи љвѣ
 да сѣвлѣдѣ · по згѣде пѣлисѣреве крајиникѣ ·¹⁴⁴ запрѣтѣи · книгѣ заповетѣи цѣтва ми послѣ · да
 не помисле мѣнине · или¹⁴⁵ ракиденію мѣра · и сѣпрѣи мира · и тѣмежа некою рабвѣтѣ да не љчине
 · по тѣ¹⁴⁶ ирѣ бѣ и фричѣ бѣ · сѣ толѣкомѣ вѣксѣ · тѣвистѣно дошѣ · ове наше¹⁴⁷ стране владданію
 · и љ зѣли цѣтва мѣ таковою рабвѣтѣ љчине сѣ вѣхѣ¹⁴⁸ стѣвѣ · и сѣ четѣи само о своіои воли · како
 ви смѣли или мѣди · љчине ·¹⁴⁹ ихо ако не вашемѣ вѣрѣствѣ хотѣние начѣти раскиденію мира
 творѣ¹⁵⁰ и по прѣге мѣ се љглавили · и љмирили · и љ клѣтѣвѣнѣхѣ книгѣи записали ·¹⁵¹ сѣ овео стрѣ
 · мѣю нами кои љвѣе хѣде · ако ви се комѣ кои зло при¹⁵² лѣдѣило · сѣдѣи и прѣдѣи да се изнаге · по
 заповетѣи вѣжѣи · да се зло тѣ не¹⁵³ дѣше · оногаи зла ради мѣ да се не раскине · и прѣдѣе да се не
 љчине · да¹⁵⁴ овѣи рабвѣта сѣда ѣ се љчине · ако не сѣ знаніе кралетвѣ ви · сѣ сѣ¹⁵⁵ дѣи вѣжѣи не
 изнашѣши · и итѣнѣи не разѣврѣ · овѣакѣи рабвѣта да се ке¹⁵⁶ љчине · ѿ вѣрѣства ви · не наѣда се
 цѣтѣво мѣ · сѣда за итѣнѣи ѣи не за љвѣ¹⁵⁷ вѣе · послѣ вѣтѣи вѣни сѣдѣра · и клавѣи цѣства ми · ѣвѣдѣшѣ
 иврахѣи¹⁵⁸ · итѣнѣи да га љвѣвѣте · кѣ (!) кѣда приде · до кралетвѣи ви · и ако не овѣ¹⁵⁹ рабвѣта
 · и овѣи сѣтворѣние сѣ знаніе ваше вѣтѣлости љчинена · разо¹⁶⁰ рѣнѣно · и раскиденію мира · ради ·
 љписѣ да дѣсте љзнаніе по склавѣ¹⁶¹ · цѣства ми · и ми да знаѣ како ли је пакѣ · овѣи посѣи и
 овѣи рабвѣта вѣ–з–апѣвѣ¹⁶² стѣи · и вѣ љзнанію вѣрѣства ваше свѣлости љчине · заѣи се овѣкѣи чѣни
 ·¹⁶³ и ѣи не ради · овѣкѣи љчинено · по тѣксѣ љписѣ по склавѣи цѣства ми да се дѣтѣ¹⁶⁴ љзнаніе · и
 љвѣвѣнѣне · и вѣди нѣ дѣрава · и весѣла ваша вѣлѣвѣтѣ · писѣ¹⁶⁵ мѣсеца генѣра · бѣ · дѣ · љ дрепополю

Писмо је до сада два пута објављено у оригиналној графичкој слици од стране бугарског историчара И. Биљарског (1997: 89–93, 2000: 296–299), оба пута са великим бројем грешака и филолошких непрецизности. Будући да овде немамо довољно простора за њихово детаљно навођење, ограничићемо примедбе само на примере у другом издању (Биљарски 2000: 296–299) у којима је смисао текста значајно промењен, као и на места која су коментарисана или означена као нејасна.

Уместо помислемѣ нине 44 у нашем издању доноси се помисле мѣнине 44 (уп. мѣнина „detrimentum” у РКС II: 100), а уместо са мної воіои воли 48 долази сами о своіои воли 48. У вези са примером хѣ/рѣ/лѣвѣ/тѣ 33³ или хѣрѣслѣтѣ 33 треба напоменути како је писар недовољно јасно написао надредно слово (надредно и или надредно с), тако да у нашем читању овај пример гласи хѣлвѣтѣ 33 (уп. РЈА III: 701). У примеру п/р/ѣд/н/ешѣ 52–53 писар је највероватније погрешно у писању надредног слова р, које је у нашем издању испуштено, а реч донета као пѣдѣше у ослонцу на добро познати стѣрп. грѣцизам пѣдѣпѣсѣти „punire” (РКС III: 283). Пример сѣ вѣхѣо/в/ствѣо/м/ [?] 47–48 добро је прочитан, али је без правог разлога донет са знаком питања будући да се ради о добро познатој стѣрп. лексеми (уп. вѣхѣовѣство „magia” у РКС I: 161). Разумљивије је

³ Косим заградама И. Биљарски означава надредно слово спуштено у ред.

означавање примера *иџо* [sic! ?] 49 (у нашем издању само *иџо* 49) као нејасног будући да је овај везник у значењу „него” поврђен само још у неколико писама Портине српске канцеларије (детаљније у т. 4.2).

Посебан коментар захтева конструкција *ере ни е хитро* / *џ/џ/џ* ни *џ/д/на*. *ни џ сџ чинџ/м/ знаниџ/м/ џчинџено*. 35/36, у којој се одвојеним писањем имплицира да је у оба примера *ни* употребљено у везничкој функцији. У нашем издању ова конструкција је прочитана као *ере ниџ хитроџџ ниџена · ни џ сџ чинџ знаниџ џчинџено* 35–36, што имплицира да је у првом примеру употребљен облик *ниџ* (3. л. јд. през.), а у другом везник *ни*. Читање првог примера ослања се на сличну конструкцију из 39. реда: *џере ниџ ниџедна хитроџџ џчинџена*, као и на примере паралелне употребе екавских и икавских рефлекса у одричним облицима презента у неколико писама Бајазита II Дубровнику из последње две деценије XV века (детаљније овде у т. 4.1.).

Од примера који су у нашем издању обележени узвичником у угластим заградама посебно треба поменути *џ џ* 16 (Биљарски 2000 погрешно доноси *џџ*), у коме је писар грешком испустио надредно слово *о* (уп. друге добро написане примере *џ* 15x2, 54, 56). На оштећеном месту у 58. реду може се реконструисати *кџ* за које смо претпоставили да је написано грешком, тако да се уместо *кџкџ* да *приџе · до краљџџџџ* ви у ослонцу на целокупни контекст претпоставља *кџ* (!) *кџда приџе · до краљџџџџ* ви. На писарске грешке у примерима *краљџџџџ* 6, *краљџџџџ* 37 и *џ* знаменџ 13 исправно је упућено и у Биљарски 2000. У примеру *ве–з–апвџести* 61–62 цртом је означено изостављање једног од два узастопна слова *з* у вези двеју речи, у складу са говорном реалношћу.

3. ГРАФИЈСКЕ И ПРАВОПИСНЕ ОДЛИКЕ

Досадашња истраживања графије и правописа писама султана Бајазита II Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 292–294) упућују на то да највећи број ових писама (укупно тридесет седам) одликује мешање рашких и ресавских одлика, уз превласт рашких. Овој групи писама по најважнијим графијским и правописним особинама припадало би и писмо Бајазита II Матији Корвину.

На рашки правопис упућује доследно писање лигатуре *џа* у иницијалном и поствокалском положају у функцији обележавања [ја]: *џавистџџ* 46; *џаџџ* 1, *џоџа* 10, 40, *џрџџа* 10–11, *џовџа* 14, 33, *џриџџџџџџ* 43, *џладџџџџ* 47, *џзнџџџџ* 62, као и у функцији обележавања [ља]⁴: *џџџџ* 2. Скоро доследно је проведено и обележавање [је] на рашки начин помоћу лигатуре: *џ* 4, 10, 11x2, итд. (укупно 22 примера), *џџџ* 23, *џџџџ* 31, 33, *џрџџ* 37, *џере* 39 (према једном примеру са

⁴ Гласовне групе [ња], [ћа] и [ђа] нису потврђене у писмима.

графемом *е* у иницијалној позицији: *ере* 35), *вжинею* 1, *иманиѣ* 8, *сѣтрѣено* 15, *почѣтениѣ* 20, *злѣно* 21, *воѣм* 23, *вжинеѣмъ* 27, *моѣ* 28, 29, *хѣтениѣ* 29–30, *знаниѣ* 29, 36, 54, 59, *ниѣна* 35, *чиѣ* 35–36, као и *веселиѣ* 3, *лѣне* 5, *людие* 6, *людие* 19, *некоѣ* 9, *24x2*, *пѣтениѣ* 17, *помѣленѣне* 31, *моѣ* 32, *неѣ* 33, *воѣ* 36, *хотениѣ* 49, *коѣ* 51, *сѣворениѣ* 59, *ѣзнаниѣ* 60, 64, *ѣвѣваниѣ* 64 (према једном примеру са *е* у овој позицији: *ниѣ* 35).

Као и у писмима Бајазита II Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 75–76, 83–85), и у писму Матији Корвину правопис група [ѣ], [ѣ], [ѣ] и [ѣ] знатно је неужедначенији. Група [ѣ] најчешће се бележи помоћу *ле*: *кралѣѣѣѣѣ* 4, *кралѣѣѣѣѣ* 6, *кралѣѣѣѣѣ* 12, 42, 58, *кралѣѣѣѣѣ* 37, *кралѣѣѣѣѣѣ* 54, *кралѣѣѣѣѣ* 38, уз један пример са *ле*: *помѣленѣне* 31. Обрнуто стање налазимо приликом обележавања [ѣ]: *ѣчиѣно* 17–18, *негѣѣѣ* 25, *негѣѣѣ* 26, *ѣчиѣно* 29, 32, 36, 63, *ѣчиѣна* 33, 39, 40, 59, али у једном примеру и *ѣчиѣ* 62. Обележавања [ѣ] и [ѣ] доследно је проведено помоћу *ке* и *ге*: *веке* 14, *ке* 55, *преге* 36, *прѣге* 50, *изнаге* 52, *генага* 65.

На рашки правопис упућује и доследно писање графеме *и* у функцији обележавања /и/ испред /ј/: *милоѣиѣ* 1, *вжинею* 1, *поглавию* 2, *веселиѣ* 3, *людие* 6, 19, *иманиѣ* 8, *орѣжиа* 10–11, *ровиа* 14, 33, итд. Графема *ѣ* забележена је у овој функцији само у једном примеру, и то у специфичној позицији, као надредно слово на крају реда: *ѣѣѣ* 19–20. У осталим примерима, као и у писмима султана Бајазита II Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 48–49, 71–73), ова графема се употребљава изван типичних позиција за ресавски правопис: скоро доследно као надредно слово изнад *ѣ*, у функцији обележавања /ј/ на крају речи или испред консонанта: *такѣ* 5, 37, *ѣѣ* 22, *тѣ* 25, *овѣ* 28, 59, *пѣѣѣ* 40, *овакѣ* 62, 63; *вѣѣѣ* 12, *вѣни* 13, *овѣѣ* 15, *вѣѣѣѣѣ* 20, 22, *вѣѣѣѣѣ* 46, као и у функцији обележавања групе /ји/: *кѣ* 28, *тѣ* 39. Само у двама примерима написана је ова графема у реду у функцији обележавања /ј/ испред /о/: *моѣѣ* 29, *коѣѣ* 30.

Међу одликама ресавског правописа најзаступљенија је употреба *ѣ*. Ова графема употребљава се веома фреквентно, у категоријама карактеристичним и за Бајазитову преписку са Дубровником (уп. Лутовац Казновац 2019: 92–93, 96, 136–137, 140). У највећем броју примера долази *ѣ* на месту /а/ < /ѣ/: *а*) у предлогу и префиксу: *сѣ* 6, 7, *8x2*, 12, итд., *кѣ* 27, *сѣбрѣши* се 6, *сѣвѣши* 19, *сѣвориви* 27, *сѣмѣти* 36, *сѣѣѣѣѣ* 43, *сѣворениѣ* 59, б) у осталим позицијама: *дошѣ* 5, 12, *донесѣ* 5, *дошѣши* 7, *дошѣ* 16, 18, 20, 46, *ѣѣѣ* 19–20, *ѣѣѣ* 21, *конѣѣѣ* 26, *нашѣ* 26, *изнашѣши* 55, *сѣѣѣ* 39, 54, 56, *тѣмеѣѣ* 45, *кѣѣѣ* 58, *посѣ* 61. У великом броју примера потврђено је *ѣ* на крају речи: *радоѣѣ* 3, *сѣѣѣ* 9, 38, *несѣѣѣ* 10, *онѣ* 16, 28, *ѣѣѣ* 17, итд. У осталим примерима ова графема долази на месту некадашњег слабог полугласника у средини речи: *кѣнѣми* 8, *почѣтениѣ* 20, *мѣниѣ* 44, затим у функцији обележавања вокалног /р/ и /л/: *вѣѣѣ* 33, *сѣмѣти* 36, *пѣѣѣ* 40, *тѣѣѣѣѣѣѣ* 42.

Од акценатских знакова у писму је забележена само несистематична употреба оксије, која се обликом често приближава вертикалној црти, што је потврђено и у Бајазитовим писмима Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 105–107). Наводе се сви примери: ми 1, милотѣиѣ 1, вѣжиѣиѣ 1, велики 1, поглавиѣ 2, краљу 2, братѣ 2, нашеѣ 2, любимоѣ 3, пѣтеноѣ 3, прѣдрагѣиѣ 3, таку 5, пѣкѣлисаѣ 5–6, вѣсе 7, вѣха 7, неколико 7, било 11, мало 11, многу 13–14, пѣлисаѣ 21–22, вѣжиѣиѣ 27, тако 30х2, моѣ 32, таку 37, пѣлисаѣре 38, вѣшеѣ 38, тогаи 40–41, пѣлисаѣре 43, равѣтѣ 45, сами 48, записаѣи 50, обѣо 51, зло 51, оногаи 53, знаѣиѣ 54, вѣвѣаниѣ 64. На рашки правопис упућује доследна употреба старије интерпункције са тачком ближе средини реда и одсуством запете.

Од осталих мање значајних графијских и правописних одлика треба указати на доследно писање ѳ у вези са графемом ρ: прѣдрагѣиѣ 3, терѳ 11, потрѳвно 17, вишерѳчени 18, вѳрѳе 25–26, ѣрѳ 37, запрѳѣиѣ 44, прѳге 50, затим на доследну употребу графеме ѱ: вѣлоѣ 1, ѱзмиѣноѣ 2, ѱгѣѣоѣ 2, ѳѣѣоѣ 2, братѣ 2, любимоѣ 3, казѣо 5, као и на неколико занимљивих графијских и правописних решења у вези са писањем /o/: у иницијалном положају /o/ се доследно обележава помоћу о: отѣраѣи 8, орѣжиѣ 10–11, овѣзи 15, онѣ 16, 28, отѣнѣвѣ 23, овѣ 28, опѣѣо 30, овоѣи 31, итд.; графема ѵ фреквентно се употребљава у лигатурном споју са графемама в или г: вѣжиѣиѣ 1, вѣсе 7, вѣи 13, равѣте 15, прѣдрагѣиѣ 3, многу 13–14, згѣѣ 15, негѣѣе 25, итд., као и у вези са подигнутом консонантском графемом: ѱзмиѣноѣ 2, пѣтеноѣ 3, ванѣ 6, 7, пѣло 11, ѱзрѣ 15, варѣ 21, пѣлисаѣрѣ 24, вѣѣѣ 28, краѣниѣѣ 40, 43, итд.; доследно се употребљава графема ѿ: ѿ 4, 13, итд., ѿвели 8/9, ѿправѣиѣ 20, ѿтѣ 22. Наведене одлике забележене су у великом броју писама Бајазита II Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 42–43, 51–58).

Конечно, посебно истацање заслужује и правописни манир доследног подизања над ред финалне консонантске графеме: сѣлтаѣиѣ 1, баѣзѣиѣ 1, хаѣиѣ 1, милотѣиѣиѣ 1, цаѣиѣ 1, зѣѣѣиѣ 2, по тѣѣ 4, дошѣѣ 5, донѣѣѣ 5, сѣ имѣрѣиѣ ванѣѣ 6, сѣ фиѣѣѣ ванѣѣ 7, нашеѣ 7, плѣиѣиѣ 7, сѣ иманиѣиѣ 8, ѣ ѣѣѣиѣ 10, сѣ вѣѣѣиѣ 12, ѣзрѣѣ 15, итд.

4. ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ СА АСПЕКТА ИСТОРИЈСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ

4.1. На основу досадашњих истраживања језика писама Бајазита II Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 319–345), и у писму Матији Корвину можемо очекивати српски језик изграђен на основици југоисточног српског дијалекта XV века (из кога су се касније развили косовско-ресавски и призренско-тимочки говори), чије најважније одлике представљају екавизам, /a/ < /a/, /y/ < вокалног /л/ и /o/ < /л/ на крају слога.

Као и сва писма Бајазита II Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 118–120), и писмо Матији Корвину одликује екавизам. На то указују не само употреба ђ у лигатури са графемом р (в. претходну тачку), већ и бројни примери писања е на месту етимолошког *јата*. Највећи број забележених примера екавизма није од значаја за диференцијацију српских дијалеката крајем XV века: вѣломѣ 1, вѣдомѣ 4, пеши 6, исѣли 8, з децями 8, отерали 8, вишеречене 12, вишеречени 16, злодеи 23, 26, време 24, вишеречени 24, посече 26, хотенино 27, вѣдѣ 28, ѡтенине 28–29, верѣ 30, верѣю 31, вѣти 34, преге 36, заповѣтѣ 41, запрети 42, смели 48, ѡвѣбѣ 56/57, вѣни 57, ѡвѣбѣ 58, месеца 65, итд. Дијалекатски значај пак имају примери екавизма у низу морфолошких категорија⁵: а) у дат. и лок. јд. именица ж. р. некадашње непалаталне промене: равѣте 15 (дат. јд.), пѡ гѡде 6, пѡ гѡде пѡлисареѡе 43, ѡ равѣте 31, на клѣѡе 40 (лок. јд.), ѡ вѡсѡе 7 (лок. јд. уместо акуз. јд.), али и ѡ зѣли 47, о воли 48 (лок. јд.); б) у облицима придевских заменица и придева са наставцима некадашње непалаталне промене: сѡ моѣ ѡтенине 28–29, сѡ моѣ знанине 29, сѡ чинѣ знанине 35–36 (инстр. јд.), по тѣ 3, 45 (лок. јд.), нашѣ 7, поглавитѣ 13, именитѣ 13, инѣ 32 (ген. мн.), инѣ 2, нашѣ 12, людѣ 13 (дат. мн.), сѡ вѡнѣ юнаци 23 (инстр. мн.) и ѡ клѣтѡнехѣ 50 (лок. мн.); в) у одричним облицима презента глагола *јесам*: неѣтѣ 29, не 31, 32, неѣ 33, 39 (3. л. јд.), неѣтѣ 10 (3. л. мн.), али у једном примеру и ниѣ 35 (3. л. јд. през.); г) у бројној конструкцији две тѣ 14. На формирање косовско-ресавског дијалекта у овоме периоду посебно упућују наведени облици дат. и лок. јд. именица женског рода некадашње непалаталне промене, као и облици придевских заменица и придева са наставцима некадашње непалаталне промене (уп. Ивић 1994а: 222–223, 2009: 65). Одрични облици презента глагола *јесам* и бројна конструкција *две сте* срећу се данас и у косовско-ресавским и у призренско-јужноморавским говорима (уп. само Ивић 2009: 107, 167).

Иzolовани пример икавизма у одричном облику 3. л. јд. презента глагола *јесам*: ере ниѣ ѡтротѣ ниѣна · ни ѣ сѡ чинѣ знанине ѡчинѣно 35–36 не нарушава општу слику екавизма у нашем писму и у Бајазитовим писмима Дубровнику. Појединачни примери забележени су само још и у двама Бајазитовим писмима Дубровнику: да вѣи кнѣи не вѣѡвана ниѣ 35 (писмо Дубровнику од 9. III 1486, уп. Стојановић 1934: 303) и а нѣте гѡворили 13 (писмо Дубровнику од 24. XI 1489, уп. Стојановић 1934: 309). Остаје нејасно у којој мери наведени примери одражавају развојне процесе унутар југоисточног српског дијалекта XV

⁵ Екавизам у наведеним категоријама бележи се и у другим пословноправним споменицима од краја XIV и током XV века: у повељама и писмима кнеза Лазара и Вука Бранковића (уп. Стијовић 2008: 462–467, Поломац 2017: 66–67), у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 167–168), у писмима султаније Маре (уп. Ивић 1973: 338–339) и писмима деспота Вука Гргуревића (уп. Поломац 2021б: 139–140), као и у Рударском закону деспота Стефана Лазаревића (уп. Јовић 1968/1969: 406–407, 417–418, 425–427, Лома/Степановић 2021а: 41–42). За примере овога типа у говорима косовско-ресавског дијалекта уп. само Ивић 1994а: 222.

века⁶, а у којој мери утицаје писара изван овога дијалекта на језик Бајазитове српске канцеларије.

Као и у писмима Бајазита II Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 131–132), и у писму Матији Корвину потврђена је промена /ə/ > /a/, о чему сведоче примери са графемом *а* на месту некадашњег изговорног полугласника: *вѣсѣѣѣ* 4, *ѣдѣ* 22, *овѣи* 61, *по тѣѣѣ* 63, *дѣ* 65, као и примери са графемама *ѣ* и *ѣ* на месту етимолошког /a/: *донесѣ* 5, *ѣлѣѣ* 21 (уп. са *излѣѣ* 21 и *довѣдѣ* 22), *писѣ* 64 (3. л. јд. аориста). Према овим примерима може се претпоставити /a/ и у низу других примера у којима се традиционално налазе јерови: а) у предлозима у духу српскословенског или српског језика: *сѣ* 6, 7, *8x2*, 12, *19x2*, *21x2*, 23, 28, *29x2*, 46, 48, 51, *54x2*, 59, *сѣ* 24, 35, *кѣ* 27, б) у префиксу *са-* у духу српскословенског: *сѣврѣши* *се* 6, *сѣвѣши* 19, *сѣвѣривѣ* 27, *сѣмѣти* 36, *сѣвѣдѣ* 43, *сѣворениѣ* 59, в) у партиципу претерита активном у духу српскословенског: *дошѣ* 5, 12, *дошѣши* 7, *дошѣ* 16, 18, 20, 46, *нашѣ* 26, *изнашѣши* 55, г) у осталим примерима: *ѣгѣѣѣ* 2, *ѣѣти* 19–20, *ѣѣти* 21, *конѣѣ* 26, *сѣдѣ* 39, 54, 56, *тѣмеѣ* 45, *посѣ* 61.

У писму Матији Корвину забележено је и неколико примера са /e/ и /o/ на месту некадашњег полугласника: *сеѣдѣ* 4, *преѣѣ* 53, *љовѣ* 10, *разѣврѣ* 35, *разѣврѣлѣ* 38. Наведени примери могу имати различито порекло: *љовѣ* 10 представља лексикализовани македонизам познат и другим српским средњовековним споменицима; у примеру *ѣѣтѣ* 17 вероватно се огледа књишки утицај (уп. Поломац/Лутовац 2014: 18); остали примери вероватно су у вези са говорима призренско-јужноморавског дијалекта из данашњег српско-македонског пограничја (уп. Ивић 2009: 161–162; Павловић 1939: 53–58). Пример *сеѣдѣ* 4 забележен је у писмима Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II Дубровнику (уп. Поломац/Лутовац 2014: 18; Лутовац Казновац 2019: 131–132), те може представљати и неку врсту манира Портине српске канцеларије. На фонетизам примера *преѣѣ* 53 могло је утицати и угледање на инфинитив *узети*.

Забележен је само један пример са /y/ пореклом од некадашњег вокалног /л/: *вѣѣѣѣѣѣ* 47–48, по чему се писмо Бајазита II Матији Корвину подударе са стањем највећег броја Бајазитових писама Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 140–141). Нису много бројнији ни примери са вокалом /o/ пореклом од /л/ на крају слога: *знаѣ* 25, *помѣлио* 34. У писму нису забележени примери који би указивали на присуство рефлекса *-(j)a*, карактеристичних за савремени призренско-јужноморавски дијалекат⁷. У примерима *посѣ* 36 и *посѣ* 61 чување

⁶ Икавизам у одричним облицима презенте глагола *јесам* бележи се и у Хиландарском медицинском кодексу (уп. Јовић 2011: 115). Облик *није* у 3. л. јд. през. присутан је и у косовско-ресавским (уп. само Елезовић 1932: 261, Јовић 1968: 133, Букумирић 2003: 82) и призренско-јужноморавским говорима (уп. Богдановић 1987: 85, Младеновић 2012).

⁷ Овакви рефлекси бележе се у Рударском законуку деспота Стефана Лазаревића (уп. Ивић 1964: 208, Јовић 1968/1969: 432, Лома/Степановић 2021а: 46–48) и Хиландарском медицинском кодексу (уп. Јовић 2011: 118).

/л/ на крају слога вероватно представља само ортографски манир писара (писање финалне консонантске графеме наредно под титлом). И у погледу ове језичке одлике писмо Матији Корвину подудар се са стањем највећег броја Бајазитових писама Дубровнику (в. Лутовац Казновац 2019: 149).

4.2. Дијалекатски значај могла би имати најстарија потврда везника *ихо* (испред условне реченице са *ако* у значењу „осим ако“): како би смели или мѡли · Ѹчинѡ · ихо ако је вашемѡ брѡствѡ хотение начети раскиденню мира творѡ 49. Овај везник није забележен ни у РЈА ни у РКС, а потврђен је само још у неколико писама Портине српске канцеларије у значењу „него” (в. Годинка 1929: 636–637, Стојановић 1934: 322–323, 326–328; Накаш 2017: 13). У истим значењима као *ихо* у Портиној српској канцеларији, употребљава се у Рударском законуку деспота Стефана Лазаревића (в. Лома/Степановић 2021б: 268–269) и у Хиландарском медицинском кодексу (в. Јовић 2011: 230) везник *нехо*. Његово порекло у старијој литератури одређено као загонетно (уп. Ивић 1964: 210, Јовић 1968/1969: 384) или као утицај средњовековних Сасâ (уп. Павловић 1970: 34), А. Лома и Ж. Степановић (2021б: 269–270) изводе од стерп. везника *него*, при чему претпостављају да *нехо* представља одлику средњовековног новобрдског говора насталу спирантизацијом интервокалског *-z-* у алегро-изговору, која је непосредно посведочена само у Рударском законуку, али је могла бити и шире распрострањена. У ослонцу на ово објашњење, као и на паралелизам значења и употребе двају везника може се претпоставити да је /x/ у *ихо* истог порекла као и у *нехо*.

4.3. Остале важније фонетске и фонолошке одлике нису релевантне за дијалекатску диференцијацију крајем XV века, али представљају важно сведочанство о односу српског и српскословенског језика у писму. Иницијално *y-* пореклом од *вь-* бележи се доследно у духу српског језика: Ѹ 7, 9, итд., Ѹзмѡномѡ 2, Ѹздаюки 10, 11, Ѹчинѡ 13, итд. Изузев једног примера у духу српскословенског језика: твѡдомѡцино 42, у писму доследно долазе африкате /ћ/ и /ђ/ у резултату старог јотовања: Ѹздаюки 10, 11, веке 14, ке 55; мѡчю 10, 40, мечю 51, преге 36, прѡге 50. Доследно српски фонетизам бележи се и у резултату српског јотовања групе *-јд-*: изнаге 52. Метатеза консонантских група *вс-* и *кт-* у духу српског језика забележена је у појединачним примерима: вѡкѡ 22, нѡко 42, док је српскословенски фонетизам *вс-* забележен само у гѡпѡ бѡргѡ · сѡбориви небѡ и зѡлю · кѡ вѡ зна видѡм · и невидѡма 27–28. Очекиван је српски фонетизам везника *ере* 35, *јере* 39, *јерѡ* 37, као и ортографске недоследности у обележавању фонетизма *-ит-*: ѡ 15х2, 54, 56, заѡ 62, ѡ 63, али пѡтѡномѡ 3, пѡтѡнение 17, почѡтѡнение 20. Посебно истицање заслужују примери обележавања асимилације по звучности у облицима партиципа претерита активног: дошѡѡши 7, засѡши 13, па отуд вероватно пренето и на дошѡѡ 5, 12 (уп. са изнашѡши 55, дошѡѡ 16, 18, 20, 46, нашѡѡ 26), као и обезвучавање /ж/ у примерима Ѹвѡбѡте 56–57, Ѹвѡбѡте 58, Ѹвѡбѡние 64.

4.4. Поред већ поменутих примера са наставком *-е* у дат. и лок. јд. именица ж. р. непалаталне промене, дијалекатски значај имају два примера неразликовања падежа места и правца кретања: дош^тши љ бисне 7, љ некој клисџ^р дош^т 12. Примери овога типа забележени су већ у писмима Мурата II Дубровнику (уп. Поломац/Лутовац 2014: 18–19), а присутни су и у писмима Бајазита II Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 362). У деклинацији множинских падежа нису забележени примери који би упућивали на преструктурирање под утицајем губљења двојине: тако се у дат. мн. бележе старији наставци *-ом* и *-ем* у м. р. и *-ам* у ж. р.: кр^дник^в 41, 43, люд^е 13, з^ел^а 2, у инстр. мн. наставци *-и* и *-ми* у м. р. и *-ами* у ж. р.: юнаци 23, к^зн^еми 8⁸, дец^ами 8⁹, а у лок. мн. ж. р. наставак *-ах*: љ книг^а 50. Посебну пажњу завређује један пример наставак *-а* у ген. мн. м. р.: неколико в^аха 7 (поред к^лав^в 32), као и један пример наставак *-и* у ген. мн. ж. р.: в^зт^и 33¹⁰. Двојаки наставци забележени су у инстр. јд. именица ж. р.: према српскословенским облицима ч^зт^ию 19–20, ч^зт^ию 21, запове^тию 29, у једном примеру долази и мило^ти^в 1, што може упућивати на југоисточни дијалекат XV века¹¹. Колебање се бележи и у наставку ном. мн. именица м. р. некадашњих палаталних и непалаталних основа (поред пеши 6, к^оници 6, бележи се и ванове 12¹²; уп. и вла^теле 9, синове 30), као и некадашњих *-и-* основа: поред старих облика л^оие 5, 51, л^юдие 6, бележе се и нови облици л^юди 21, 22¹³.

У категорији заменица и придева – поред горенаведених примера са *-ем* у инстр. и лок. јд. и дат. мн., *-еми* у инстр. мн. и *-ех* у ген. и лок. мн. – значајно је указати и на енклитичке облике личних заменица: га 26, 58 (акуз. јд.), ни 37, ви 4, 16, 56, 58 (дат. мн.), затим на старије облике множинских падежа личне заменице 1. лица: н^а 64 (дат. мн.), н^ам 10, 40, н^ами 51 (инстр. мн.), као и на једну потврду ген. јд. именичке заменице *што*: и ^ци ^еради 63. Облици показних заменица фреквентно се употребљавају са партикулама у духу српског народног језика: ов^аи 61 (ном. јд. м. р.), ов^аи 39, 54, 58–59, 61 (ном. јд. ж. р.), ов^в 59 (ном. јд. с. р.), ов^акаи 55 (ном. јд. ж. р.), тогаи 40–41 (ген. јд. м. р.), он^огаи

⁸ Наставак *-ми* у инстр. мн. некадашњих именица палаталне промене потврђен је и у два писмима султана Мехмеда II Дубровнику, као и у другим споменицима XV и XVI века (уп. Лутовац Казновац 2019: 184).

⁹ Овакав облик карактеристичан је и за савремене косовско-ресавске говоре (уп. само Јовић 1968/1969: 86).

¹⁰ Оба наставак потврђена су и у Бајазитовим писмима Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 194–196).

¹¹ Примери су забележени и у Бајазитовим писмима Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 192), у савременим говорима косовско-ресавског и призренско-јужноморавског дијалекта (уп. Ивић 2009: 169), али и у већини говора шумадијско-војвођанског дијалекта (уп. Реметић 1985: 258), као и у рубним подручјима смедеревско-вршачке зоне (уп. Бошњаковић 2012: 83).

¹² Наставак *-(о)е* у ном. мн. именица некадашње непалаталне промене бележи се само у једном примеру у Бајазитовим писмима Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 177).

¹³ Идентично стање потврђено је и у писмима султана Бајазита II Дубровнику (уп. Лутовац Казновац 2019: 181).

53 (ген. јд. с. р.), овѡзи 15 (дат. јд. ж. р.), тѡ 25, овѡ 28 (акуз. јд. с. р.), тѡи 37, овѡи 34 (акуз. јд. ж. р.), овоизи 31 (лок. јд. ж. р.). Пажњу завређује и неколико појединачних примера: инстр. јд. ж. р. са покретним вокалом: сѡ толикоме вѡскѡ 46, српскословенски инстр. јд. ж. р. вѡжиною 1 из уводне формуле, као и лок. јд. ж. р. са наставком *-ом*: по заповести вѡжиѡ 52. Последњи пример посебно је занимљив будући да се у писмима Портине српске канцеларије Дубровнику у овом облику бележи искључиво наставак *-ој* (уп. Лутовац Казновац 2019: 226–227). Уколико није у питању писарска грешка подстакнута честом употребом финалног надредног *м* изнад графеме *ѡ*, онда би наведени пример представљао једну од најстаријих потврда *-ом* у лок. јд. женског рода,¹⁴ карактеристичног за савремене шумадијске и смедеревско-вршачке говоре (уп. Реметић 1985: 272, 274–275, Бошњаковић 2012: 138–139), као и за говор галипољских Срба (уп. Ивић 1994б: 212).

4.5. Међу забележеним глаголским облицима пажњу најпре привлачи изузетно фреквентна употреба партиципа претерита активног. Код глагола са инфинитивном основом на сугласник преовлађују старији облици: дошѡ 5, 12, дошѡ 16, 18, 20, 46, нашѡ 26, дошѡши 7, засѡши 13, изнашѡши 55, али се у неколико примера бележе и новији облици са наставком *-в*: донесѡ 5, излезѡ 21, ѡлезѡ 21, доведѡ 22, за које А. Белић (2006: 383) тврди да у нашим споменицима долазе тек од XVI века. Код глагола са инфинитивном основом на самогласник скоро доследно долазе облици са наставком *-в*: плевѡи 7, кѡпи 8, ѡчини 13, сѡвѡши 19, се прѡти 19, се послѡ 19, ѡправи 20, ѡтанѡвѡ 23, ѡчини 26, допѡвѡ 27, разѡврѡ 35, ѡписѡ 36, 60, 63, послѡ 41, запрѡти 42, 44, разѡврѡ 55. Забележен је само један пример са наставком *-виши*: сѡврѡши се 6, као и један пример употребе партиципа сѡвориви 27, карактеристичан за виши стил српскословенског језика: гѡиѡ вѡгѡ · сѡвориви неѡв · зѡлю · кѡ ѡ зна видѡи · и невидѡи 27–28. У истом духу употребљени су облици партиципа презенте пасива: видѡи · и невидѡи 28. Партицип презенте пасива забележен је још и у два примерима у клишеизираним формулама у уводном делу писма: братѡ нашѡ ѡбѡвимѡ 2–3 (у формули адресације у функцији придева), ведѡ да не краљѡвѡ 4 (у формули промулгације). Само у два примерима бележи се активни партицип презенте, односно глаголски прилог садашњи у дугу српског народног језика: ѡздајѡи се 10, 11.

У највећем броју примера партицип претерита активни употребљен је у функцији самосталног предиката (герунда). Оваквој употреби погодује наративни карактер писма у коме се износе догађаји у следу: нпр. опис кршења примирја о стране Имрих бана и Фичор бана или опис околности у којима је

¹⁴ Даничићеви примери (1874: 166–167, 186) из XVI века оспорени су још од стране А. Вајана (1931: 133–134). А. Белић (2006: 231) наводи један пример са наставком *-ом* код заменица (*души мам*) из средине XV века.

страдао Дмитар Јакшић. Употреба партиципа претерита активног у функцији самосталног предиката (герунда) забележена је у српскословенским и старо-српским наративним текстовима (Курешевић 2014: 39–40, 2018: 179–180), у којима представља „стилско средство које диференцира књижевни језик од вернакуларног, али не и виши од нижег стила изражавања” (Курешевић 2018: 180). У нашем писму примери долазе у конструкцијама са финитним глаголом на крају (примери под а)), као и у конструкцијама без финитног глагола (примери под б)): а) людие пеши · и коници сѣбрѣши се · сѣ имрѣ банѣ и сѣ фирѣ банѣ · дошѣши љ вѣсне · нашѣ неколико вѣха плени · а неколико ѣ исѣли б–8; и вишерѣчени пѣлисѣ · по законѣ · и по довоино пѣлисѣкомѣ дошѣ · и пѣлисѣтво сѣвѣши · и љ цаѣтво ми се проти · и людие се сѣ ни послаѣ · сѣ чѣтѣ и почѣтениѣ вѣправи · и до мѣдерава дошѣ · и прокуо ни вѣвода мѣдерѣски · и дрѣзи люди сѣ ни заѣно излѣза · сѣ чѣтѣно љ варѣ љлѣзѣ · и пѣлисѣра близѣ тана доведѣ · ѣтле се вѣвода · и дрѣзи люди · вакѣ на вѣ стѣ се вратили 18–23; б) пѣ вашѣга кралѣтва вишерѣченѣ банове · сѣ вѣкѣ љ некој клисѣрѣ дошѣ · и нашѣ людѣ засѣши · и ѣчини се вѣни рѣ 11–13.

Међу облицима презента атематских глагола посебно истицање заслужују облици 1. л. јд. са наставком -у забележени у формулама заклетве: ѣко ми сабѣ коѣ се опѣдѣю 29–30, тако ѣ верѣ кою верѣю 30–31. И у осталим лицима преовлађују очекивани наставци у духу српског народног језика: зна 28, се мни 37, стѣ 39, се изнаге 52, се пѣдѣше 52–53, се не раскине 53, не наѣ се 56, итд. (3. л. јд.), пишем 1, посилаѣ 3, знаѣ 61 (1. л. мн.), ѣвѣбате 58 (2. л. мн.), казѣю 5, сѣбѣдѣ 43, помислѣ 44, ѣчине 45, ходѣ 51 (3. л. мн.). Само у једном примеру 3. л. јд. долази српскословенски облик досади 42–43. Поред већ помињаних српских народних облика ниѣ 35 и неѣ 33, 39 (3. л. јд.), у категорији презента атематских глагола потребно је поменути и српскословенске облике даѣ 63, неѣ 29, не 31–32 (3. л. јд.), дасте 60 (2. л. мн.), сѣтѣ 9, 38, несѣтѣ 10 (3. л. мн.).

У категорији претериталних времена очекивано преовлађује перфекат: ѣ знао 25, ѣ послаѣ 36 (3. л. јд. м. р.), ѣ било 11, 16–17, ѣ загинѣло 14 (3. л. јд. с. р.), ѣ била 35 (3. л. јд. ж. р.), ѣ се љглавили и ѣмирили и ѣ клетѣнехѣ книгѣ записали 50 (1. л. мн.), сѣ разѣбрале 38–39 (3. л. мн. ж. р.), али и са српскословенским облицима помоћног глагола: сѣтѣ носили 9, несѣтѣ носили 10, сѣтѣ казали 38 (3. л. мн. м. р.). Забележени су облици оба типа пасива перфекта: ѣзело се 14, ѣ вилѣ ѣчинѣна 40. Посебно истицање захтевају облици перфекта без помоћног глагола у 3. л. јд. и мн.: ѣ вѣти цаѣтва ми ни помилѣо да ѣвѣи равѣтѣ ѣчине 34 (3. л. јд.), а неколико ѣ исѣли · а неколико ѣ сѣ кѣнеми и з децами · и сѣ иманиѣ кѣспѣ отѣрали и ѣвели 8–10, вакѣ на вѣ стѣ се вратили 22–23 (3. л. мн.). Малобројни примери аориста и плусквамперфекта долазе у очекиваним облицима у духу српског народног језика: послаѣ 37, 44 (1. л. јд. аориста), преминѣ 27 (3. л. јд. аориста); ѣ пѣло било 11 (3. л. јд.), се досадило било 25 (3. л. јд.). Српскословенски облик аориста долази у једном примеру пасива: послаѣ вниѣ 56–57 (3. л. јд.).

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Писмо султана Бајазита II краљу Матији Корвину (2. I 1487, Једрене) представља једно од ретких непосредних сведочанстава употребе српског језика у дипломатској преписци османског и угарског двора током XV и XVI века. Будући да досадашња издања писма нису задовољавала ни дипломатичке ни филолошке критеријуме, у раду је донето издање у оригиналној графици, уз неопходне филолошке коментаре, као и веза са снимком оригинала писма из Ватиканске библиотеке, што ће омогућити даља историјска, филолошка и лингвистичка истраживања.

Графијска и правописна анализа проведена у раду показала је да у писму преовлађују одлике рашког правописа (доследна употреба њ у обележавању [ja], скоро доследна употреба њ у обележавању [je], доследно употреба и приликом обележавања /i/ испред /j/, старија интерпункција са одсуством запете и тачком ближе средини реда), уз неколико одлика ресавског правописа (употреба графеме њ и несистематична употреба оксије), као и уз неколико одлика које не диференцирају средњовековне правописне школе, а присутне су и у писмима Бајазита II Дубровнику (графема њ изван типичних ресавских позиција, доследно писање њ у вези са графемом р, доследна употреба њ, доследно писање графеме о у иницијалном положају, писање w у лигатурном споју са в или г, као и у вези са подигнутом консонантском графемом, доследно подизање над ред финалне консонантске графеме).

Анализа језичких одлика показује како је српски језик писма изграђен на основици југоисточног српског дијалекта XV века (из кога су се развили савремени косовско-ресавски и призренско-тимочки говори). О овоме сведоче примери екавизма у низу категорија карактеристичних за савремени косовско-ресавски дијалекат (дат. и лок. јд. именица ж. р. на -е, облици заменица и придева са наставцима некадашње непалаталне промене) или заједничких косовско-ресавским и призренско-јужноморавским говорима (одрични облици презента глагола *јесам* или бројна конструкција *две сте*), затим примери вокала /a/ < /ə/, примери /y/ < слоготворног /л/, примери /o/ < /л/ на крају слога, као и примери аналитичких тенденција у деklinацији (неразликовање падежа места и правца кретања). Неколико забележених језичких црта може упућивати на југоисточни српски дијалекат XV века, али и на суседне области: наставак -ом у инстр. јд. именица ж. р. (*милостијом*), заменичке енклитике *ни*, *ви*, заменичке и прилошке партикуле *ј*, *зи*, наставак -ом у лок. јд. придева ж. р. (*божијом*), икавизам у одричном облику 3. л. јд. презента (*није*). Посебно стоје примери са /e/ и /o/ пореклом од некадашњег изговорног полугласника који могу представљати траг призренско-јужноморавских говора из српско-македонског пограничја или лексикализоване македонизме пореклом из српскословенског језика. Да је писар писма познавао норму српскословенског језика, показују

изоловани примери са фонетизмом *шт* и *вс-*, затим српскословенски облици инстр. јд. ж. р. именица (*частију, заповестију*) и придева (*божијеју*), облици 3. л. јд. и мн. презента, а посебно веома фреквентна употреба активног партиципа претерита у функцији самосталног предиката (герунда) за описивање догађаја у следу. За познавање хода историје српског језика као целине значајне су потврде наставка *-а* у ген. мн. именица мушког рода, наставка *-и* у ген. мн. именица женског рода, старијих наставака именских речи у дативу, инструменталу и локативу множине, наставка *-у* у 1. л. јд. презента, као и облика активних партиципа претерита са наставком *-в*.

Подударност најважнијих дипломатичких, граfiјско-правописних и језичких одлика овога писма са неколико писама султана Бајазита II упућених Дубровнику крајем девете деценије XV века потврђује закључак И. Биљарског (1997: 65) да је писмо упућено угарском краљу Матији Корвину (1458–1490), а не његовом наследнику Владиславу II (1490–1516). Тако су нпр. најважније граfiјске, правописне и језичке одлике писма Матији Корвину потврђене и у Бајазитовим писмима Дубровнику из 1488. и 1499. године (уп. писма под редним бројевима 903–907 у Стојановић 1934: 306–310). Штавише, поређењем фотографских снимака ових писама и ограниченом палеографском анализом може се претпоставити да их је писао исти писар. У наставку филолошких истраживања писама из Портине српске канцеларије неопходно је усмерити пажњу и на детаљније уочавање односа међу појединачним писмима и идентификовању мањих група писама писаних од стране истог писара.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 2006:** А. Белић, *Изабрана дела А. Белића, том 4: Историја српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, друго издање.
- Биљарски 1997:** И. Биљарски, Писмо на султан Баязид втори до крал Матиаш Корвин от 1487. г., *Recherche Slavistique*, XLIV, 61–93.
- Биљарски 2000:** I. Biliarsky, Un page des relations Magyaro–Ottomanes vers la fin du XVe siècle, *Turcica*, 32, 291–305.
- Богдановић 1987:** Н. Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, 7–302.
- Бошњаковић 2012:** Ж. Бошњаковић, *Морфолошке особине говора источне Шумадије*, Београд: САНУ/Институт за српски језик.
- Букумирић 2003:** М. Букумирић, Говори северне Метохије, *Српски дијалектолошки зборник*, L, 1–356.

- Вајан 1931:** A. Vaillant, *La langue de Dominko Zlatarić: poète ragusain de la fin du XVIe siècle*, Paris: Imprimerie Nationale.
- Годинка 1929:** А. Годинка, Отвореный листь султана Баязита II. о мирѣ его съ Владиславомъ корольомъ угорськимъ и чешськимъ р. 1498, у: Grga Novak (ur.), *Zbornik naučnih radova Ferdi Šišiću: povodom šezdesetogodišnjice života*, 635–639.
- Даничић 1874:** Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, У Биограду: Издање и штампа државне штампарије.
- Елезовић 1932:** Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта, св. I*, Београд: СКА.
- Ивић 1909:** А. Ivić, Neue cyrillische Urkunden aus der Wiener Archiven, *Archiv für slavische Philologie*, XXX, 205–214.
- Ивић 1964:** П. Ивић, Никола Радојчић, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, *Зборник за филологију и лингвистику*, VII, 207–214.
- Ивић 1973:** П. Ивић, О језику писама султаније Маре, *Јужнословенски филолог*, XXX/1–2, 337–345.
- Ивић 1994а:** П. Ивић, *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој*, Нови Сад/Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић 1994б:** П. Ивић, *О говору галипольских Срба*, Нови Сад/Сремски Карловци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић 2009:** П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Исаиловић/Крстић 2015:** N. Isailović, A. Krstić, Serbian Language and Cyrillic Script as a Means of Diplomatic Literacy in South Eastern Europe in 15th and 16th Centuries, S. Andea and A. Ciprian Dincă (eds.), *Literacy Experiences concerning Medieval and Early Modern Transylvania*, 185–196.
- Јовић 1968:** Д. Јовић, Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, 1–241.
- Јовић 1968/1969:** Д. Јовић, О језику Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића, *Јужнословенски филолог*, XXVII, 365–455.
- Јовић 2011:** Н. Јовић, *Језик Хиландарског медицинског кодекса*, Ниш: Филозофски факултет.

- Костић 1924:** М. Костић, *Српски језик као дипломатски језик југоисточне Европе од XV–XVIII века*, Скопље: Штампарија и књиговезница „Стара Србија”.
- Куршевић 2014:** М. Куршевић, *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Куршевић 2018:** М. Куршевић, *Активни партиципи у средњем стилу српске средњовековне писмености: могућ правац развоја српског књижевног језика*. Р. Драгићевић, В. Брборић (ур.), *Српска славистика: колективна монографија, том 1, Језик*, 173–188.
- Лавров 1896:** П. А. Лавровъ, *На комомъ языкѣ были писаны грамоты Турецкаго султана Селима къ великому князю Василию Иаонновичу?, Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, том 1, књ. 3*, 543–548.
- Лефелт 2000:** W. Lehfeldt, *Eine serbisch-russische Sprachbegegnung vom Anfang des XVI. Jahrhunderts. Zur Sprache der Moskauer Kopien von serbischen Briefen Sultan Selims I. an den Großfürsten Vasilij III. Ivanovič*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Лефелт и др. 1989:** W. Lehfeldt, T. Berger, C. Correll und G. Henrich, *Eine Schprachlehre von der Hohen Pforte. Ein arabisch-persisch-griechisch-serbisches Gesprächslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle für die Geschichte der serbischen Sprache*. Köln–Wien: Böhlau.
- Лома/Степановић 2021а:** А. Лома, Ж. Степановић, *Прилог историји српских говора на подручју Косова и Метохије*, у: Р. Младеновић и П. Пипер (ур.), *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије*, 33–59.
- Лома/Степановић 2021б:** А. Лома, Ж. Степановић, *Рударски законик деспота Стефана Лазаревића: модел лексикографске обраде*, у: Ј. Грковић-Мејдор, И. Бјелаковић и М. Куршевић (ур.), *Историјска лексикографија српског језика*, 253–277.
- Лутовац Казновац 2019:** Т. Лутовац Казновац, *Језик писама турских султана Дубровнику. Докторска дисертација у рукопису*, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Маринковић 2010:** М. Маринковић, *Српски језик у Османском царству: пример четворојезичног уџбеника за учење страних језика из библиотеке султана Махмуда I*, *Славистика*, XIV, 280–298.

- Младеновић 2012:** Р. Младеновић, Преобликовање 3. л. јд. и 3. л. мн. одричног перфекта актива у призренско-јужноморавским говорима Косова и Метохије, у: С. Гудурић (ур.), *Језици и културе у времену и простору I*, 453–463.
- Накаш 2016:** L. Nakaš, Portina slavenska kancelarija i njen utjecaj na pisare u prvom stoljeću osmanske uprave u Bosni, *Forum Bosnae*, 74–75, 269–297.
- Накаш 2017:** L. Nakaš, Bosanski pisar sultana Selima. *Forum Bosnae*, 77, 62–113.
- Павловић 1939:** М. Павловић, Говор Сретечке жупе, *Српски дијалектолошки зборник*, VIII, 1–352.
- Павловић 1970:** М. Павловић, *Говор Јањева*, Нови Сад: Матица српска.
- Поломац/Лутовац 2014:** В. Поломац, Т. Лутовац, Два писма турског султана Мурата II Дубровнику (текстолошка и језичка анализа), *Наслеђе*, 28, 9–24.
- Поломац 2016:** В. Поломац, *Језик повеља и писама Српске деспотовине*. Крагујевац: ФИЛУМ.
- Поломац 2017:** В. Поломац, О правопису и језику повеља и писама Вука Бранковића, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LX/2, 59–71.
- Поломац 2018:** В. Поломац, Српски као дипломатски језик југоисточне Европе XVI века (на примеру писма Мехмед-паше Соколовића Андрашу Баторију), у: Ј. Петковић, В. Поломац (ур), *Српски језик: статус, систем, употреба*, 639–652.
- Поломац 2020:** В. Поломац, Два српска писма угарског краља Јована Запоље из XVI века: текст и филолошки коментар, *Археографски прилози*, 42, 51–73.
- Поломац 2021а:** В. Поломац, Српски као дипломатски језик на угарском двору XV века (на примеру писма Стефана Баторија Али-бегу Михалоглуу), *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 66, 159–171.
- Поломац 2021б:** В. Поломац, О правопису и језику писама деспота Вука Гргуревића, *Славистика*, XXV/1, 136–149.
- Реметић 1985:** С. Реметић, Говор централне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXI, 1–555.
- РЈА:** *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, I–XXIII, Zagreb: JAZU, 1886–1976.

- PKC 1863–1864:** Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских, I–III*, У Биограду: У Државној штампарији.
- Стијовић 2008:** Р. Стијовић, Неке особине народног језика у повељама кнеза Лазара и деспота Стефана, *Јужнословенски филолог*, XLIV, 457–472.
- Стојановић 1934:** Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма, књ. 2*. Београд: СКА.
- Stolz 1984–1985:** В. Stolz, Serbo-Croatian as a Balkan diplomatic language during the fifteenth and sixteenth centuries, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXVII–XVIII, 747–759.
- Унбегаун 1975:** Б. Унбегаун, Четири писма турског султана Селима I на српском језику, у: R. Lencek, В. Unbegaun (eds.), *Xenia Slavica: Papers presented to Gojko Ružičić on the Occasion of his Seventy-fifth Birthday, 2 February 1969*, 1975, 221–228.
- Ферон/Батаљини 1893:** Е. Ferron, Fabiano Battaglini, *Codices manuscripti graeci Ottoboniani Bibliothecae Vaticanae*, Romae: Ex typographeo Vaticano.
- Цурова и др. 1985:** А. Джурова, К. Станчев, М. Јпунджич, *Опис на славјанските рѣкописи във Ватиканската библиотека – Catalogo dei manoscritti slavi della Biblioteca Vaticana*. Софија: Свят.

SERBIAN AS THE LANGUAGE OF DIPLOMACY IN THE
OTTOMAN COURT AT THE END OF THE 15TH CENTURY:
On the example of the letter by Sultan Bayezid II to the Hungarian king
Matthias Corvinus

Summary

The subject of the paper is a philological analysis of the letter by the Turkish sultan Bayezid II to the Hungarian king Matthias Corvinus (January 2nd, 1487), one of the few direct testimonies of the usage of the Serbian language in diplomatic correspondence sent from the Ottoman court to Hungary during the 15th century. In addition to the edition of the text of the letter in the original script, the paper presents the most important graphic, orthographic and linguistic features of the letter, as well as a comparison with the letters of Sultan Bayezid II addressed to Dubrovnik. The analysis of the graphic features and orthography demonstrated that the features of the Raška script prevail in the letter, with the presence of a smaller number of Resava features, characteristic of the majority of Bayezid II's letters addressed to Dubrovnik. The most important linguistic features point to the conclusion that the written Serbian language was built on the basis of the southeastern Serbian

dialect of the 15th century, as evidenced by examples of ekavism in a number of categories typical of contemporary Kosovo-Resavian and/or Prizren-South Moravian varieties, examples of the vowel /a/ < /ǎ/ , /u/ < vocalized /l/, /o/ < /l/ at the end of a syllable, as well as examples of analytical tendencies in declension. Examples of vowels /e/ and /o/ < /ǎ/ are recorded in the letter, which may point to the influence of Prizren-South Moravian varieties from the Serbian and Macedonian border or to lexicalized Macedonianisms originating from Serbian Church Slavonic. Several linguistic features, among which the frequent use of the preterite participle active in the function of an independent predicate (*gerund*), indicate that the scribe was familiar with the norms of the Serbian Church Slavonic language. The correspondence of the most important features of this letter with several letters of Bayezid II to Dubrovnik from the end of the ninth decade of the 15th century confirms the conclusion of I. Biljarski that the letter was addressed to the Hungarian king Matthias Corvinus, rather than to his successor Vladislav II.

Keywords: the Serbian language, language of diplomacy, Sultan Bayezid II, King Matthias Corvinus, XV century, the Ottoman court, Hungary, Southeast Serbian dialect of XV century, Kosovo-Resavian dialect, Prizren-South Moravian dialect.

Vladimir R. Polomac